

DUBROVNIK I ANKONA U JEVREJSKOJ TRGOVINI XVI VEKA

1

PROGON Jevreja iz Španije (1492), Portugalije (1498) i Navare (1498) i njihova seoba na istok, u Italiju i na Balkansko poluostrvo izazvali su nagli porast starih jevrejskih naseobina u tim zemljama, njihovo brzo ekonomsko snaženje tokom XVI veka i, najzad, odredili njihovu ulogu i značaj u unutrašnjoj i spoljnoj trgovini evropske Turske. Slično Dubrovčanima i italijanskim trgovcima, i jevrejski trgovci koji su se nastanili u Turskoj obrazovali su svoj poslovni krug koji je delovao prema utvrđenim načelima i stvorio svoj sistem veza do maloprodajne mreže.¹ Obrazovanje tog poslovnog kruga jevrejskih trgovaca u Turskoj i njihovo povezivanje s jevrejskim trgovcima u Italiji i zapadnoj Evropi predstavljaju dugotrajan proces koji je ispunio čitavu prvu polovinu XVI veka. U toku ove velike seobe, u Tursku je prešlo oko 100.000 Jevreja i, u njenoj prvoj fazi, najveći njihov deo se nastanio na krajnjem jugu i jugoistoku Balkanskog poluostrva, u Solunu i Carigradu, gde su već postojale znatne naseobine domaćih Jevreja. Odatle su se oni, sledeći tursko nadiranje, pomerali na sever do Beograda i Budima, i do šezdesetih godina, osnovali svoje opštine u gotovo svim znatnijim trgovačkim središtima evropske Turske.² Verski tolerantna, ova država je prihvatila Jevreje i da bi preko njih, kao svojih podanika, ojačala svoj nedovoljno razvijeni zanatski i trgovački sloj, svoju ekonomsku snagu, i bar donekle smanjila neprekidno otcicanje novca i dobara koje su iz nje izvlačili strani trgovci. Zato ih je ona počela svesno da privlači i da im pruža odlučnu zaštitu i u njihovim odnosima sa spoljnim svetom, u prvom redu s Dubrovnikom i Venecijom.³ Sve ovo je u najvećoj meri uticalo i na ulogu Dubrovnika i Ankone u jevrejskoj trgovini u XVI veku.

Do četrdesetih godina XVI veka, Dubrovnik se nalazio po strani od osnovnih tokova spoljne trgovine balkanskih Jevreja. Okupljeni u Carigradu, Solunu i albanskim lukama jevrejski trgovci su poslovali neposredno s Venecijom i drugim italijanskim lukama. J. Tadić, koji se ovim pitanjima posebno bavio, naveo je,

¹ J. Tadić, *Doprinos Jevreja trgovini s dalmatinskim primorjem u XVI i XVII veku*, Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, 33—46; isti, *Iz Istorije Jevreja u jugoistočnoj Evropi*, Jevrejski almanah, 1959—1960, Beograd 1960, 29—53.

² J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća*, Sarajevo 1937; M. Levi, *Sefardi u Bosni*, Beograd 1969, drugo izdanje; A. Bejtlić, *Jevrejske nastambe u Sarajevu*, Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu, 1566—1966, 23—32; A. Sućeska, *Položaj Jevreja u Bosni i Hercegovini za vrijeme Turske*, nav. zbornik, 47—54.

³ J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*, 20—86, 137—155.

za ovo razdoblje, svega nekoliko pojedinosti o ulozi Dubrovnika i Ankone u toj razmeni koje otkrivaju slučajne ili početne forme trgovačkih veza.⁴ Značajnije učeske Dubrovnik je uzeo jedino u prevozu Jevreja u Tursku, delom i preko Ankone.⁵ Dubrovnik je u prvim decenijama XVI veka i sam ispoljavao prema Jevrejima versku netrpeljivost koja je nastala i usled bojazni srednjeg trgovačkog i zanatskog sloja od konkurencije i koja se, pothranjivana insceniranim procesima, završila 1515. godine proterivanjem svih Jevreja iz grada; prema ovoj naredbi njima je dozvoljen privremen boravak u Dubrovniku jedino u onim slučajevima kad donesu »kakvu robu ili hranu na trg«.⁶ Ovim je Dubrovnik sledio primer Napuljske Kraljevine, iz koje su Jevreji prognani 1510. i 1514. godine, i Venecije, koja je svoju netrpeljivost rešila obrazovanjem jevrejskog geta, 1516. godine; taj geto je, zatim, poslužio kao primer za rešenje jevrejskog pitanja i u drugim evropskim državama.⁷

Odluka dubrovačke vlade o proterivanju Jevreja mogla je da se održi samo privremeno. Početkom tridesetih godina, delimično i usled sve većeg značaja Jevreja u balkanskoj trgovini, Dubrovnik počinje da unosi izvesne promene u svoju ekonomsku politiku. Snaženje jadranskih luka, od Drača i Valone do ušća Neretve, izazvalo je ozbiljnu bojazan u Dubrovniku od skretanja trgovine drugim putevima. Zato je, u želji da privuče trgovinu u svoju luku i poveća svoje carinske prihode, Dubrovnik počeo da nudi trgovcima znatne carinske olakšice. Sniženje carine i olakšice oko njene isplate dobila je, ugovorom od 6. aprila 1532. godine, najpre Firenca. Zatim je iste povlastice dobila i grupa od devet jevrejskih trgovaca iz Soluna koji su se obavezali da će ubuduće poslovati isključivo preko dubrovačke luke.⁸ Dubrovnik je, zatim, nastavio da pruža slične olakšice i drugim jevrejskim trgovcima, ali je to činio od slučaja do slučaja; jednu opštu odluku koja bi obuhvatila sve Jevreje nije pristao da donese. Ovo je izazvalo da su jevrejski trgovci počeli ponovo da posluju preko Dubrovnika i da se u njemu naseljavaju, ali je ovakvo rešenje njihovog pitanja bilo i osnova njihovog trajnog nezadovoljstva i čestih sukoba s dubrovačkom vladom. Od trenutka kada su počeli da obrazuju naseobine u središnjim i severnim delovima Balkanskog poluostrva, jevrejski trgovci su stali da tragaju za jednom lukom, dovoljno snažnom da prihvati i otprema njihovu robu. Dubrovnik je ovim zahtevima samo delimično odgovarao: kao velika luka mogao je da brzo obavlja transport robe; nudio im je ličnu i imovinsku sigurnost (pitanje geta rešeno je u Dubrovniku 1546. godine), ali ih je povremenim prebrojavanjem, posebnim naredbama, sumnjičenjem, ograničenjima i insceniranim procesima u stvari ponižavao i održavao u stalnom strahu; najzad, Dubrovnik nije nikada u potpunosti uspešno rešio pitanje carinskih olakšica.⁹ Turske luke nisu raspolagale dovoljnim brojem brodova, a njihove veze sa Zapadom bile su u najvećoj zavisnosti od političkih prilika. Ovo traganje ispu-

⁴ Isto, 64—76, 137—47.

⁵ Isto, 41—2.

⁶ Isto, 54—5.

⁷ Isto, 57.

⁸ Isto, 65—6.

nilo je čitavu drugu polovinu XVI veka i dovelo, najzad, do otvaranja splitske luke.¹⁰

Proces obrazovanja jevrejskih naseobina u Markama razvijao se uporedo sa stvaranjem njihovih kolonija u drugim delovima Italije i bio podložan istim tokovima i istim kolebanjima koji su, u fazi snalaženja, uočljivi u svim delovima ove velike seobe. Ova kolebanja su bila naročito izražena u samom poslovanju jevrejskih trgovaca, u obrazovanju njihovog sistema trgovačkih veza i spoju s balkanskim trgovcima. Analiza njihovih poslova s Dubrovnikom, do šezdesetih godina XVI veka, pokazuje svu nesigurnost početnih veza, ali i razvojnu tendenciju u stalnom rastu. Njihove neposredne veze sa Solunom i Carigradom bile su brzo uspostavljene, ali su njihov intenzitet i stalnost povremeno opadali zbog političke nestabilnosti, otežanih pomorskih veza usled gusarskih prepada, zatim ratova, ali i povoljnijih uslova poslovanja i čvršćih veza na mletačkom tržištu.

Upoređivanje poslovanja jevrejskih trgovaca iz Dubrovnika i Ankone pokazuje izvesne sličnosti, ali i izvesne razlike. U neposrednom zaleđu Ankone, u čitavom nizu gradova u Markama, nikle su brojne naseobine Jevreja zanatlija s kojima je trgovac mogao da obrazuje maloprodajnu mrežu i da se specijalizuje za trgovinu određenom vrstom robe. Na toj pouzdanoj osnovi on je mogao da gradi svoj sistem trgovačkih veza između dva tržišta: sirovinskog i proizvodnog. Posredništvom, kao višim oblikom poslovanja, on se bavi samo uz put. Dubrovački jevrejski trgovci imali su, međutim, gotovo isključivo ulogu posrednika u međunarodnoj trgovini i njihova snaga i rast zavisili su u najvećoj meri od opšteg uspona jevrejske trgovine i njenog širenja. U toj ulozi oni rade kao poslovni ortaci, trgovački agenti, prokuratora, ali izlaze na tržište i sa svojom robom. Spajanjem dubrovačkih i ankonskih trgovaca zatvorena je jedna značajna karika u strukturi jevrejske trgovine.

2

Ankona se u XVI veku razvila u najveći mediteranski trg kožama krupne stoke, goveđim, kравljim, telećim i bivoljim. Iz Ankone koža je otpremana preradivačkim kožarskim radionicama u italijanskim Markama ili dalje, u zemlje zapadne Evrope.¹¹ Najveći deo kože dopreman je u Ankonu s Balkanskog poluostrva iz Vidina, Varne, Carigrada, Silivrije, Rodosa, Volosa, Drača, Lješa, Valone i, najzad, preko Dubrovnika.¹² Ankona se, međutim, osobito, od druge polovine XVI veka, razvila u snažnu trgovačku luku i za čitav niz drugih balkanskih artikala: vunu, vosak, jareće, ovčije i jagnjeće kože i krzna, valjana sukna, rašu, moher, đambelot; zatim pamuk, sirovu svilu, sirovine za bojenje tkanina; najzad lekovite

⁹ Isto, 72—6.

¹⁰ G. Novak, *Split u svjetskom prometu*, Split 1923; Isti, *Povijest Splita*, Zagreb 1961; R. Pacl, *La scala di Spalato e la politica veneziana in Adriatico*, *Guaderni storici*, 13, Ancona 1970, 48—105.

¹¹ T. Popović, *Trgovački odnosi Dubrovnika i Ankone u drugoj polovini XVI veka*, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, XI, Beograd 1970 (u štampi); A. Stanigiolli, *Gli Ebrei e la vita economica di Osimo nel Cinquecento*, *Guaderni Storici*, 4, Ancona 1967, 43—65.

¹² T. Popović, *nav. delo*.

trave i proizvode balkanske zanatske radinosti. Ova roba je, najznatnijim delom, otpremana dalje, u gradove srednje i severne Italije, u prvom redu u Firencu, zatim, preko Trsta, Kopra i Rijeke, u zemlje srednje Evrope.

Iz Ankone su se u Tursku izvozile firentinske tkanine, platno, španska vuna, žitarice, metalna roba i zanatski proizvodi srednje Italije.

Jevrejski trgovci su učestvovali u prometu svim vrstama ove robe, ali su njihovi poslovi sa ankonskim tržištem imali, u odnosu na Dubrovčane na primer, izvesne osobenosti koje su nastale usled njihove posebne uloge u snabdevanju jevrejskih zanatskih radionica u Markama i zbog saradnje sa srednjoevropskim Jevrejima koji su, pored Venecije, od druge polovine XVI veka počeli da uspostavljaju čvršće veze i sa Ankonom. Zato su oni iznosili na evropsko tržište, pa i na ankonsko, u prvom redu gotove tekstilne i kožarske proizvode: rašu, moher, đambelot, ćilime, zobnice, pokrivače, gunjeve i sve vrste štavljene kože. U prometu ovim proizvodima oni su uspešno konkurisali Dubrovčanima. U trgovini sirovinama i poluproizvodima: vunom, voskom, sušenim ili usoljenim govedim i telećim kožama, sirovinama za bojenje, lanom, pamukom, sirovom svilom i lekovitim travama, njima je, u poređenju s Dubrovčanima kao vodećim trgovcima na balkanskom području u XVI veku, pripala drugorazredna uloga.¹³

3

U razdoblju od tridesetih godina XVI veka do kraja kiparskog rata (1569—1572) jevrejski trgovci su uključili u svoj poslovni krug trgovački put Dubrovnik—Ankona. Njihov promet na tom putu postao je stalan i razvijao se bez većih kolebanja. Visinu jevrejskog trgovačkog prometa na tom putu, međutim, nije moguće bliže odrediti. Arhivska građa, — odluke Veća, podaci o sporovima, pojedinačni trgovački ugovori, zaduženja, — ne omogućava zaključke takve vrste: ona je dovoljna za sticanje opštih predstava; prema njoj je moguće utvrditi osnovne trgovačke tokove, robnu listu, rast ili opadanje trgovačkog prometa. Ankonski notarijati, tako, beleže znatnu aktivnost balkanskih Jevreja u Ankoni, naročito od kraja četrdesetih godina.¹⁴ Tako su, na primer, u januaru 1552. godine Samuel Ben Senior iz Valone i Mojsije Venturi iz Soluna dopremili preko Dubrovnika u Ankonu znatnu količinu kordovana.¹⁵ Levantski Jevrejin Matija Trinki dao je u maju 1554. na kratkoročni kredit Portugalcu Davidu Avramu Gabaju 320 kordovana u vrednosti od 113 zlatnih škuda; zatim je, u junu, prodao Sebastijanu Gvereda iz Ankone 58 bala kordovana.¹⁶ Kordovane je prodavao, u julu iste godine, i Matija Gijemo, jevrejski trgovac iz Valone.¹⁷ U Ankonu su dopremili svoju robu

¹³ Archivio di Stato di Ancona (dalje: ASA), *Notato Gio. di Girolamo Alberti* (dalje: *Alberti*), I—XVIII, passim; ASA, *Notato Gio. Battista Agli* (dalje: *Agli*), I, XVI—XX, passim.

¹⁴ ASA, *Alberti* I, passim, *Agli*, XV—XVI, passim.

¹⁵ ASA, *Alberti* I, 60.

¹⁶ Isto, 152, 154.

¹⁷ Isto, 193.

i Isak Efinum iz Beograda,¹⁸ Matija Menate iz Prizrena,¹⁹ Juda Sason, Izrael Avramov, Josif Arari i Abraham Boton iz Soluna,²⁰ Jevrejin Ahim iz Carigrada i drugi.²¹ Dolazak balkanskih Jevreja sa robom u Ankonu ukazuje na još uvek nedovoljno razvijene forme poslovanja. Posredništvo još nije postalo redovan način za otpremu i prihvatanje robe ili u kupoprodaji. Beleške o posredništvu, iako malobrojne, ipak ukazuju da će, i na trgovačkom putu između Dubrovnika i Ankone, takav način poslovanja postati redovan. Tako je, na primer, solunski trgovac Solomon Ben Senior, kad je 1553. godine došao s robom u Ankonu, odredio kao svog prokuratora u Dubrovniku Isaka Ergasa.²² Ovaj Isak Ergas bio je ortak i prokurator svog brata Solomona Ergasa, koji mu je, 1554. godine, slao iz Ankone za Dubrovnik kariseje i platno za turbane.²³ Njihovo trgovačko društvo je poslovalo, čini se, znatnim kapitalom: 1568. godine platili su u Dubrovniku 1.100 dukata carine za robu čija je vrednost iznosila oko 22.000 dukata. Posebnom menicom obavezali su se da ovaj novac isplate dubrovačkim poklisarima harača, preko svojih poslovnih agenata, u Skoplju, Drinopolju ili Carigradu.²⁴ Ankonski senzal Abraham Bernas bio je, 1556. godine, prokurator trojice trgovaca iz Gabele: Muharema, Ferhata i Mustafe.²⁵

Na intenzivniji promet jevrejskih trgovaca na ovom trgovačkom putu uticala je i kriza u mletačko-engleskim odnosima koja je izbila oko pitanja mletačkog monopola na prodaju engleskog kariseja, vunene tkanine jarkih boja koja je bila veoma tražena u Turskoj. U toku ove krize, koja je ispunila pedesete godine XVI veka, znatan deo trgovine karisejom preuzeli su portugalski Jevreji i Dubrovčani.²⁶ Oni su, u saradnji sa engleskim trgovcima, skrenuli trgovinu karisejom prema Ankoni, odakle su je, najvećim delom preko Dubrovnika, otpremali dalje za Tursku. Tako je, na primer, krajem 1549. godine, engleski trgovac *Duran Sciartatar* dopremio u Ankonu znatne količine kariseja za račun Pijetra Dijega Rodnigeza, Isaka Brota, doktora Davida Karakona i nekih drugih Portugalaca. Tom prilikom su Isak Brota i David Karakon prodali ovom Englezu 201 tablu dambelota.²⁷ Ovo privremeno skretanje trgovine karisejom na trgovački put između Ankone i Dubrovnika izazvalo je novi polet i u poslovanju levantskih Jevreja za koje Ankona postaje veoma značajno tržište, a Dubrovnik možda najvažniji posrednik na tom trgovačkom putu.²⁸

Tokom kiparskog rata jevrejski trgovci sa balkanskog područja bili su u najvećoj meri upućeni na Dubrovnik kao na jedinu otvorenu luku na istočnoj jadranskoj obali. Uporedo s Dubrovčanima, oni su svoju izveznu i uveznu trgovinu

¹⁸ ASA, *Agli XVI*, 233'.

¹⁹ Isto, *XVII*, 7—7'.

²⁰ Isto, 23, 41—3'.

²¹ Isto, 74' 5.

²² J. Tadić, nav. delo, 146.

²³ ASA, *Alberti I*, 222.

²⁴ J. Tadić, nav. mesto.

²⁵ ASA, *Alberti I*, 551.

²⁶ F. Edler, *Winchcombe kerseys in Antwerp. Economic Historical Review*, 7 (nov. 1936), 57—62; A. Rudock, *Italian merchants and shipping in Southampton, 1270—1600*. Southampton 1951; J. Torbarina, *Fragmenti iz neizdatih pisama Lovolke Beccadellija (1555—1564)*. Revija „Dubrovnik“, 9—10, Dubrovnik 1929, 319—40; ASA, *Alberti I—III*, passim.

²⁷ ASA, *Agli III*, 228, 552'.

²⁸ Vid., na primer, ASA, *Alberti I*, 112, 124 i d.

usmerili prema Ankoni.²⁹ Vrednost ove promene, međutim, pre treba naći u konačnom oblikovanju jevrejskog trgovačkog kruga u kojem će jevrejskoj naseobini u Dubrovniku biti jasno određena uloga nego u visini prometa. O tome svedoči i porast stalno nastanjenih Jevreja u Dubrovniku, kojih je, tokom kiparskog rata, već bilo nekoliko desetina; među njima i znatan broj trgovaca koji su raspolagali lepim kapitalima i imali veoma razgranat sistem veza.³⁰ Ovi trgovci su postali glavni komisionari u jevrejskoj trgovini između balkanskog područja i zapadne Evrope. Tokom 1569. godine, prve godine rata, sedamnaest jevrejskih trgovaca iz Dubrovnika ostvarilo je promet od oko 75.000 obračunskih dukata (40 groša za 1 dukat) ili oko 6% od ukupnog prometa zabeleženog na dubrovačkoj carini (ukupan dubrovački promet iznosio je 1,180.422 dukata, 10 groša i 20 parvula).³¹ Jevrejski trgovci su bili izuzetno aktivni i u Ankoni tokom čitavog rata, a njihovi poslovi usklađeni sa radom dubrovačkih Jevreja.³² Pored Dubrovčana i Firentinaca, oni, među strancima, igraju na ankonskoj pijaci najznačajniju ulogu. Tokom 1570. godine menična potraživanja jevrejskih trgovaca u Dubrovniku iznose 8.962 dukata, a to je rečit izraz poslovne aktivnosti, ali i posebnih uslova poslovanja.³³ U junu 1571. godine dubrovačka vlada je poslala u Skoplje radi naplate pet menica u visini od 1.522 dukata (po 42 groša za 1 dukat), koje su, kao dug dubrovačkoj carini, izdali Ilija Katinela i Solomon Kaba na 350 dukata; Kain i David Lindo na 400; Solomon i Mojsije Ergas na 400; Menahem Amariljo i David Lindo na 200 i Menahem Amariljo, David Lindo i Ašer Brudo na 100 dukata.³⁴ Menična zaduženja petorice jevrejskih trgovaca iz Canigrada iznosila su, tom istom prilikom, 3.357 dukata i 20 groša.³⁵ Na ovakvom načinu naplate carinskih potraživanja insistirala je sama vlada zbog svog sistema prikupljanja harača koji je plaćala Turskoj; to je postala redovna pojava u poslovanju Jevreja preko Dubrovnika. Ankonski trgovac Samuel Soriel dogovao je, u decembru 1571. godine, 200 zlatnih škuda dubrovačkoj carini.³⁶ Sve ovo ukazuje na veoma visok nivo trgovačke aktivnosti.

4

Uporedo s radom u okvirima svog trgovačkog kruga, jevrejski trgovci su, u međunarodnoj trgovini, često bili upućeni na saradnju sa dubrovačkim i italijanskim trgovcima, osobito u komisionarskim poslovima u razdoblju od kiparskog rata do kraja XVI veka. Njihovo učešće u poslovima pominje se gotovo u svim sačuvanim poslovnim knjigama dubrovačkih trgovaca. Od 1585. do 1588. godine,

²⁹ T. Popović, nav. delo.

³⁰ Tadić, nav. delo, 77—84, 148—59.

³¹ Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), *Registro di Dogana dell'anno 1569*, passim.

³² ASA, *Agli XVIII*, 162—3; XIX, 22—3 i d.; *Alberti VIII—X*, passim.

³³ J. Tadić, nav. delo, 154—7.

³⁴ DAD, *Acte Minoris Consilii* (dalje: *Min. Cons.*), I, 88'.

³⁵ Nav. mesto.

³⁶ Isto, 152.

dubrovački trgovac iz Ankone, Vincenco Stefani, koji je, kao komisionar, održavao poslovne veze sa 162 trgovca i koji je svojim poslovima obuhvatio veliki broj artikala, koristio je za nabavku dambelota, mohera i nekih vrsta koža posredovanje jevrejskih trgovaca.³⁷ Znatan deo svojih poslova sa Ankonom ostvario je, od 1580. do 1583. godine, posredovanjem Jevreja i dubrovački trgovac iz Venecije Martol Đurđević, naročito sa Davidom Navaro, Davidom Namiasom, Samuelom Sorijelom, Andelom i Jozefom Sasom i Jozefom Viola.³⁸ Sofijski trgovac Benko Marinov Rastić održavao je, od 1590. do 1605. godine, poslovne odnose sa 32 jevrejska trgovca iz Bugarske, Dubrovnika i Ankone.³⁹ Ovakav način saradnje uočljiv je i u poslovanju Bartolomea Bordanija, devedesetih godina XVI veka najznačajnijeg trgovca koji je poslovao u Dubrovniku. On je veoma uspešno saradivao sa sarajevskim i beogradskim Jevrejima.⁴⁰ Pojedinačnih primera saradnje ima u tolikom broju da oni omogućuju utvrđivanje sistema njihovog delovanja. Na primer, kad je, 5. novembra 1577. godine, otvoren u Dubrovniku stečajni postupak protiv firentinskog trgovca Bartolomea Pešonija, muža dubrovačke pešnikinje Cvijete Zuzorić, koji je gotovo isključivo poslovao preko Ankone, od njega je Samuel Ergas, na osnovi menice izdate u Ankoni, potraživao 936 dukata, a Kain Lindo 2.177 dukata.⁴¹ Slično dubrovačkom trgovačkom krugu i sistemu njegovih veza, i kod Jevreja se saradnja zasnivala na osnovi trgovačke specijalizacije za određenu vrstu robe, na posebnom položaju ove ili one grupe trgovaca na određenom tržištu, trenutnim težišnim potrebama i posebnom političkom položaju Jevreja u zapadnoj Evropi. U stvari, ovakva vrsta saradnje redovno je nastajala iz nužde i imala ograničen domet.

Do devedesetih godina XVI veka dubrovački notarijati beleže izuzetno mali broj kreditnih poslova jevrejskih trgovaca. Međutim, njihova saradnja sa dubrovačkim i italijanskim trgovcima svedoči da je taj način poslovanja bio veoma razvijen. Čini se da se, u komisionarskim poslovima na veliko, poslovalo na poverenje ili privatnim ugovorima u kojima pismena porudžbina ima vrednost dokaza u slučaju spora. Sistem komisionarstva, u ostalom, gotovo isključuje mogućnost zaključivanja notarskih ugovora za svaki pojedini posao, najčešće zbog udaljenosti trgovačkih partnera. Zato se kreditni poslovi sklapaju kod notara samo u izuzetnim slučajevima, kao, na primer, u decembru 1570. godine, kad je jevrejski trgovac iz Bosne Isak Saba uzeo od dubrovačkog trgovca iz Ankone, Benka Zuzorića, robe u vrednosti od 142 i po dukata, a od Frana Lukića za 37 dukata.⁴² U poslednjoj deceniji XVI veka ovaj način poslovanja je postao redovniji, ali je njegov nivo ostao neznatan: 1594. godine sklopljeno je 6 kreditnih poslova; 1595 — 8; 1596 — 7; 1598 — 4; 1599 — 2; 1600 — 7; 1601 — 7; 1602 — 4; 1603 — 14; 1605 — 23; 1606 — 11.⁴³

³⁷ DAD, *Privata* XXXII, *Libro di negotio di Vincenzo Stefani d'Ancona*, 1—155.

³⁸ DAD, *Privata* XLIV, *Giuderno dei debitori e creditor di Martolo de Georgil in Venezia*, 1—115.

³⁹ DAD, *Privata* XLIII, *Libro «A» dell'Amministrazione di Benedetto Marino di Resti, dimorante in Soffia*, 1—204.

⁴⁰ DAD, *Prepliska* 16, № 467, 1—7.

⁴¹ DAD, *Diversa notarlar* (dalje: *Div. Not.*) CXXI, 23'—7'.

⁴² Isto, XC, 133—3'.

⁴³ Isto, XCV, *passim*.

U periodu posle kiparskog rata jevrejska trgovina je bila u stalnom porastu i svoj najviši domet je dostigla u vreme austrijsko-turskog rata od 1593. do 1606. godine. Uporedo sa opštim porastom jevrejske trgovine rastao je i značaj trgovačkog puta između Dubrovnika i Ankone i uloga jevrejske naseobine u Dubrovniku. Jevrejskim trgovcima iz Dubrovnika konačno je određena uloga da kao komisionari ujedinjuju balkansko sa evropskim tržištem. Na ovom poslu oni nastupaju kao prokurator, poslovni agent ili ortaci u poslovima gotovo svih značajnih jevrejskih trgovaca sa balkanskog područja. Neki među njima, na primer Solomon Oef, Jakob Benkastiel, Jakob i Mojsije Bendanon, Jozef i Abraham Benun, Abraham Koen, Mojsije Maestro, Aron i Danijel Abeatar, Menahem Moskato, Solomon Pernika, Jozef Abenum i Jakob Bako, obavljali su poslove čija je godišnja vrednost prelazila deset hiljada dukata.⁴⁴ O visini njihovog prometa svedoče i podaci o štetama koje su jevrejski trgovci pretrpeli u havarijama ili pljački brodova. Tokom 1571. godine, u havarijama tri broda koja su nastradala u burama oko Zadra i Ankone, jevrejski trgovci su bili oštećeni za nekoliko hiljada zlatnika.⁴⁵ U maju 1586. godine uskoci su uhvatili jedan dubrovački brod koji je plovio iz Venecije i Ankone za Dubrovnik krcat tkaninama, staklom, šećerom, sitnom robom, posuđem i metalnom robom u ukupnoj vrednosti od 14.970 dukata i 17 groša. Oštećeno je 69 trgovaca, od toga 23 Jevreja.⁴⁶ Na tom putu je, u junu iste godine, bura razbila u Dalmaciji jednu dubrovačku navu koja je prevozila robu u vrednosti od 60.194 dukata; deo štete koju su podneli jevrejski trgovci izneo je 27.302 dukata.⁴⁷ U septembru 1593. godine tri jevrejska trgovca iz Ankone, Isak Paso, Samuel Soriel i Samuel Baruh, izgubili su svu robu koju se prevozili brodom *Guglielmo Alemanoa*, iz Lješa za Ankonu.⁴⁸

Primeri ovakve vrste imaju ograničen domet za bliže određivanje stvarnog stanja u jevrejskom trgovačkom prometu između Dubrovnika i Ankone, njegovoj visini, broju i međusobnom odnosu pojedinih artikala, ali pružaju pouzdane informacije o njegovom kontinuitetu i značaju. Potpuniji odgovor na ova pitanja pružaju podaci o osiguranju.

U međunarodnoj trgovini na veliko, u pomorskom i kopnenom saobraćaju Jevreji su redovno osiguravali svoju robu. Osiguranje je obavljano u Dubrovniku, Veneciji, Ankoni ili na nekom drugom mestu. U vreme bujanja jevrejske trgovine na Blakanu, osiguranja su pretežno obavljana u Dubrovniku zbog uloge koja mu je pripadala, ali i je njihov odnos prema osiguranjima izvršenim na drugim mestima nemoguće utvrditi. Ipak, na takav zaključak upućuje i stalno povećanje broja osiguranja izvršenih u Dubrovniku od 1562. godine do devedesetih godina XVI veka kad je jevrejska trgovina, pokrenuta novim mogućnostima koje joj je

⁴⁴ DAD, *Procure di Notaria XXIX*, 152'—3, 222—2' i d.; XXX, 95—5', 104'—5' i d.; *Procure di Cancellaria VI*, 163—3'; VII, 4—4', 12' i d.

⁴⁵ Historijski arhiv u Zadru, *Spisi zadarskih knezova, Ettore Tron (1569—1571)*, 577—81, 585—620.

⁴⁶ DAD, *Div. not. CXXIII*, 17—27 a tergo. Vidi: *Min. Cons.* LIII, 28' 60'—1; LVI, 38'—9; LVII, 144—4'; LX, 28'; LXIII, 49'.

⁴⁷ DAD, *Div. not. CXXIII*, 27'—37 a tergo.

⁴⁸ DAD, *Procure di Notaria XXIX*, 268'—74, 280'—1'; XXX, 2—2', 7'—8'.

pružio dugi austrijsko-turski rat od 1593. do 1606. godine, doživela svoj procvat. Čini se da je u ratnim uslovima, zbog stalnih vojnih pokreta, ustanaka balkanskih hrišćana, hajdučije, otežanog pomorskog saobraćaja usled uskočkih prepada, ali i pouzdanog političkog položaja Dubrovnika prema Turskoj, najveći broj osiguranja, bar onih koje su obavili balkanski Jevreji, zaključen u Dubrovniku. Eventualna kolebanja trgovaca u izboru mesta osiguranja mogu da budu značajna za utvrđivanje stvarne veličine prometa. Tako su, na primer, 5. juna 1593. godine četiri jevrejska trgovca, Danijel Abeatar, Solomon Tena, Solomon Tajtasa i Mojsije Maestro, sklopila ugovor s vlasnicima dva dubrovačka broda da im, u roku od deset dana, prevezu do Venecije 305 tabli đambelota i koleta sirove svile u vrednosti od oko 60.000 dukata, a ta roba nije osigurana u Dubrovniku.⁴⁹ Izražen podacima o osiguranju, promet jevrejskih trgovaca, posmatran uz ograničenje koja nameću podaci ovakve vrste, iznosi:⁵⁰

Godina	broj osiguranja	visina osiguranja u talirima	vrednost osigurane robe u talirima
1593	58	35.305	46.973
1594* 13. X — 31. XII	20	17.500	23.333
1595 2. I — 2. X	112	79.890	106.520

* Za period od 1. januara do 12. oktobra 1594. godine nedostaju podaci.

Novčani iznosi iskazani u ovoj tabeli predstavljaju ukupnu sumu svih vrsta osiguranja koja su obavljena u Dubrovniku u pomenutom roku. Oni obuhvataju osiguranja robe, oko 85%, zatim, oko 15%, osiguranja novca, brodova, nakita ili drugih dragocenosti. Osiguranja robe namenjena ankonskom tržištu iznose oko 60% ukupnih suma. Premija za rizik za prevoz robe od Dubrovnika do Ankone iznosila je od 2½ do 3% od sume osiguranja. Razlika između visine osiguranja i vrednosti robe nastala je zbog toga što su jevrejski trgovci redovno osiguravali 75% od ukupne vrednosti robe. Na taj način oni su plaćali manju premiju za rizik, ali su i sami podnosili deo rizika. Premija za rizik isplaćivana je, najčešće, u mesečnim ratama, što je zavisilo od pogodbe sa osiguravačem.

Posrednici između osiguranika, najčešće jevrejskog trgovca iz balkanskog zaleđa, i osiguravača bili su redovno dubrovački Jevreji. Kako je ova njihova uloga značajna i za utvrđivanje položaja Dubrovnika u poslovima jevrejskog trgovačkog kruga u celini, iznosimo tabelarni pregled njihovog učešća u tom poslu:⁵¹

⁴⁹ DAD, *Noli e Sicurte* XXXI, 109^a—10^b.

⁵⁰ DAD, *Noli e Sicurte* XXIX—XXXI, passim.

⁵¹ Isto.

Ime posrednika	1593			13. X—31. XII 1594.			2. I—2. X 1595.		
	broj osig.	visina osig. robe	vrednost osig. robe u zlat. tal.	broj osig.	visina osig. robe	vrednost osig. robe u zlat. tal.	broj osig.	visina osig. robe	vrednost osig. robe u zlat. tal.
Jakob i Mojsije Bendanon	7	3650	4866	4	6000	8000	12	10400	13866
Solomon Oef	15	4680	6240	4	1850	2466	39	15300	20400
Ilija Oef	1	400	533	—	—	—	—	—	—
Danijel i Aron Abeatar	—	—	—	1	1000	1333	10	11200	14933
Abraham Kusi Abraham Benum	11	5575	7430	5	2350	3133	16	8050	10733
Abraham Kusi Jozef Benmelek	8	4850	6466	—	—	—	3	2550	3400
Abraham Kusi Solomon Kabiljo	1	750	1000	—	—	—	—	—	—
Mojsije i David Maestro	2	1900	2533	2	900	1200	14	18110	24146
David Koen	1	1200	1600	1	200	266	—	—	—
Aron Abaetar Menahem Moskato	4	6000	8000	—	—	—	—	—	—
Isak Abuaf	1	200	266	—	—	—	—	—	—
Abraham Abenum	1	900	1200	—	—	—	—	—	—
Jakob Tobi	1	300	400	—	—	—	—	—	—
Absalon Almoslino	—	—	—	—	—	—	2	350	466
Isak Arar	—	—	—	—	—	—	2	1000	1333
UKUPNO	55	33055	44073	20	17500	23331	105	74790	99717

Vrednost posredovanja ovih dubrovačkih komisionara pre svega je u tome što je, najčešće, oslobađala trgovca lične prisutnosti, a to je, u ostalom, gotovo redovan način poslovanja u trgovini na veliko. Pored osiguranja jevrejskih trgovaca čija se imena pominju, ima znatan broj osiguranja koja se sklapaju »u ime jednog prijatelja«, dakle, u trenutku sklapanja ugovora o osiguranju, u ime neke ano-

nimne ličnosti.⁵² U izvesnim slučajevima nisu navedeni artikli koji se osiguravaju nego je dat samo njihov opšti naziv: »roba«, »nakit«, a zatim visina osiguranja i ime osiguranika.

Na osnovu ugovora o osiguranju moguće je utvrditi pouzdan spisak robe koju su jevrejski trgovci izvozili s balkanskog područja u Ankonu:

NAZIV ROBE	1593	1594 13. X — 31. XII	1595 2. I — 2. X	MERA
đambelot	48	28	89	tabla
sirova sviļa	1	1	43	koletu
goveđe kože	799	69	306	bala
kordovani	211	140	422	bala
montonini	126	2	21	bala
bivolje kože	100	90	1489	komada
krzna	6	10	32	bala
vosak	15	—	3	koletu
šafnan	2	—	1	koletu
indigo	4	—	7	koletu
grana	1	—	5	koletu

Vrednost ove robe nije navedena jer su se usled razlike u merama i cene znatno kolebale. Tako se, na primer, cena jedne table đambelota, zavisno od njene veličine, kretala od 180 do 350 zlatnih talira, jedne bale krzna od 100 do 180 talira, jednog koleta šafnana od 266 do 400 talira, jednog koleta grane od 130 do 150 talira, jedne bale govedih koža od 13 do 17 talira.

⁵² U ugovorima o osiguranju robe pominju se imena sledećih jevrejskih trgovaca: David Hamis, Sabataj di Natan Levi, Simon i Leon Peskaroli, Naaman, Abraham i Isak Abenum, dr Levi i Isak Dorta, Mojsije Ritan, Samuel Baruh, Isak Aron, Jakob Krispi, Solomon Albala iz Beograda, Isak Saul iz Soluna, Mojsije Prospero iz Askolija, Kain Baruh iz Soluna, Isak Saso, Abraham Grančulo, Solomon Baruh, Mojsije Biton, Abraham Vidal, Josef Benmelek, Ašer Brudo, Jakob Aruti, Jozef Mizdraki, Abraham Benvenisti iz Kostura, Santo Kavaller iz Skoplja, Jakob Alfandari iz Carigrada, Sabataj Abatajo, Isak Paso iz Ankone, Baruh Benbaruh, Jakob Abuaf iz Skoplja, Danjel Koduto iz Valone, rabin Mojsije Jahija, Jakob, Juda i Isak Bakari, Jakob Zonana, Aron Izrael, David Ventura iz Prizrena, Isak i Jakob Benvenisti iz Prizrena, Sabataj Ibuli iz Prizrena, Isak Kasan iz Kostura, Isak Almoslino iz Soluna, Jakob Kain, Aron Koen Nakar, Isak Kampeljisi, Jeremija Straka iz Valone, Isak i Abraham Gracijano, Solomon Nurl, Samuel Lunel, Sabataj Dentilmaca, Jakob Juda iz Beograda, Sabataj Araka iz Beograda, Solomon Trinkl iz Beograda, Kreškos Koen, Jakob i Juda Maca, David Baruh iz Ankone, Jozef Benoi Rajo, Isak Kampeljas, Benjamin de Aron i braća, Juda i Jakob Benkain, Benjamin i Isak Elijas, Jozef Lindo, Kain Koen, Isak Arara iz Valone, Sorl Solomon, Irmija Arah, Izrael, David i Mojsije Romano, Istrija, Juda i Jakob Masa, Abraham Nursa, Naaman Malho, Solomon i Jakob Pernica, Abraham Baradrijel, Abraham i Samuel Abseror, Jozef Sijel, Samuel Namijas, Djoel i Samuel Mitraki, Matatin Tamar iz Carigrada, Isak Marvan, Luna Taona iz Kotinjole, Jakob i Abraham Kero.

•

Druga polovina XVI veka obeležena je u Turskoj monetarnom krizom, ali porastom proizvodnje, napretkom izvozne i uvozne trgovine i snaženjem gradova. Uporedo s novim ekonomskim prilikama, izvršena su i unutrašnja pomeranja u sastavu balkanskih trgovaca. Pored Dubrovčana, koji gube monopol u trgovini sa evropskom Turskom bez obzira što njihovi poslovi, upravo u tom vremenu, dostižu svoj najveći domet, sve brže je jačao i onaj prostrani sloj levantskih trgovaca, Jermena, Grka, Turaka i domaćih ljudi, koji su poslovali u okvirima svojih trgovačkih krugova, ali su, posmatrani kao celina, sačinjavali balkansku čaršiju. Jevreji su među njima bili najsnažniji, pa im je pošlo za rukom da preuzmu najveći deo izvoznih i uvoznih trgovačkih poslova. Posmatran u tim okvirima, njihov nastup na trgovački put između Dubrovnika i Ankone zanimljiv je ne samo za nastajanje novih trgovačkih odnosa na balkanskom području nego, istovremeno, i za međunarodnu trgovinu širih razmera u kojoj su vodili uspešnu konkurentsku borbu s Dubrovčanima.

Summary

Toma POPOVIĆ

DUBROVNIK AND ANCONA IN THE JEWISH TRADE OF THE 16th CENTURY

Carried by the first wave of migrations, the Spanish Jews crowded in the towns in the south and south-east of the Balkan Peninsula, in Albanian and Greek ports and in Constantinople. From there they moved to the north, to Belgrade and Buda, along with the Turkish advance towards the Central Europe. This process of forming of the Jewish settlements in the Balkan area lasted until the sixties of the 16th century. The main currents of the trade of Balkan Jews moved, during this interval, from Saloniki and Constantinople towards Venice and Ancona. In this initial phase Dubrovnik played a second-rate role.

A rather more organized appearance of the Jewish merchants on the commercial road between Dubrovnik and Ancona began from the thirties, when the Jewish colony at Dubrovnik was also formed. In strict dependence on the activity of Jewish colonies in the wider Balkan hinterland and on their development there increased the importance of this commercial road, particularly since the fifties when the Jewish merchants of Dubrovnik were assigned the role of intermediaries in the international trade.

This was the basis on which the Jewish merchants of Dubrovnik built up their system of relations which connected Jewish commercial houses in the Balkan Peninsula and in Europe. Thereby was formed an important link in the general Jewish trading chain. The process of this connecting was concluded in the interval between the Cyprus war (1569—1572) and the end of the 16th century. In this period the traffic on the commercial road between Dubrovnik and Ancona was on a constant increase and it reached its culmination at the time of the longlasting Austrian-Turkish war from 1593 to 1606. The fragmentary archival data do not allow to establish more precisely the importance of the Jewish commercial traffic on this trading road. However, after the analysis of the contracts of insurance of goods, set forth in form of tables, it is possible to assume that the Jewish commercial traffic reached a very high level.

Jewish merchants exported from the Balkan market through Dubrovnik to Ancona the products of textile and leather industry, to wit: raša (kind of thick woolen cloth), mohair, giambelot, carpets, oat-bags, coverlets, horse-cloths and all kinds of tanned hides. In the traffic of these products they competed successfully with the merchants of Dubrovnik. In the commerce of raw materials and semimanufactured products, such as: wool, wax, dried or salted ox-, cow- and calf hides, raw materials for dyeing, flax, cotton, raw silk and medicinal herbs, their part was very important on the market of Ancona, particularly in the trade of raw silk and medicinal herbs, but, in comparison with the merchants of Dubrovnik, they played in it a secondary role.